

Pojam države: Pufendorfova recepcija Hobbesa

Vladova, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:152390>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-29**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Ivan Vladova

Pojam države: Pufendorfova recepcija Hobbesa

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Pojam države: Pufendorfova recepcija Hobbesa

DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica: izv. prof. dr. sc. Luka Ribarević

Student: Ivan Vladova

Zagreb, rujan 2021.

Izjavljujem da sam diplomski rad/ završni specijalistički rad „Pojam države: Pufendorfova recepcija Hobbesa“, koji sam predao/la na ocjenu mentoru/ici izv. prof. dr. sc. Luki Ribareviću, napisao/la samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen niti korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao/la ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao/la etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Ivan Vladova

SADRŽAJ RADA

1. UVOD.....	5
2. POJAM DRŽAVE U SUVREMENOJ TEORIJI DRŽAVE: QUENTIN SKINNER I ALESSANDRO PASSERIN D'ÈNTREVES.....	6
3. THOMAS HOBBS I SAMUEL VON PUFENDORF: IDEJNO-POVIJESNI KONTEKST	8
4. THOMAS HOBBS: PRAVNA OSOBA DRŽAVE	11
4.1. Hobbesova teorija predstavnštva	12
4.2. Priroda Levijatana	16
5. SAMUEL VON PUFENDORF – RECEPCIJA HOBBSOVOG POIMANJA DRŽAVE	19
5.1. Pufendorfov nauk o državi	20
5.2. Pufendorfova recepcija Hobbesa	26
6. ZAKLJUČAK.....	32
7. POPIS LITERATURE	33

1. UVOD

Tema je ovog rada recepcija Thomasa Hobbesa u djelu Samuela Pufendorfa, odnosno analiza sličnosti i razlika između njihova shvaćanja države. Riječ je o povijesnoidejnom istraživanju teorija države ovih dvaju modernih autora koji su živjeli i stvarali u kontekstu transformacije zapadne Europe u zajednicu država.

Njihovo stvaralaštvo kronološki se smješta u razdoblje rane moderne. Specifičnost tog razdoblja je metamorfoza staroga feudalnoga društva u novovjekovno društvo, a u srcu te preobrazbe leži formulacija novog političkog poretka specifičnoga za modernu, države. Ono što je nagnalo ove autore da istražuju potencijale takve tvorbe jest, prvenstveno, njena sposobnost zaustavljanja društvenih sukoba, nemira i prevrata kojih su bili svjedoci. Drugim riječima, osim realizacije svojih filozofijskih aspiracija, Hobbes i Pufendorf nastojali su svojom teorijom države iznaći lijek za neutralizaciju političkih i religijskih ratova njihova doba. Smatraju da se mir i sigurnost može postići tvorbom političkog poretka koji bi bio nosilac suverenosti. Time su pridonijeli utemeljenju moderne pa ih se često klasificira kao njezine pionire.

I dok Thomas Hobbes svakako uživa taj povlašteni status, ponekad se čini da se Pufendorf našao u ropotarnici povijesti i da je njegov utjecaj nepravedno zanemaren. Tome nasuprot, mišljenja sam da politička filozofija *njemačkog Hobbesa* svakako zaslužuje detaljno sagledavanje. Također, on je imao važnu ulogu u recepciji Hobbesove misli na kontinentu, ali i u Engleskoj. No, neovisno o recipiranju važnih elemenata Hobbesova i Grotiusova političkog mišljenja (Grotius je uz Hobbesa bio drugi intelektualni uzor Pufendorfu) Pufendorf je razvio eklektičnu misao koja je iznjedrila nekoliko bitnih noviteta za modernu. U tom procesu, bitna je bila konstrukcija teorije tzv. moralnih entiteta, koja je navlastito Pufendorfova i koja mu i danas jamči prepoznatljivost među autorima moderne.

Pufendorf je autor koji je bio na razini velikana moderne i koji je nastavio razvijati teoriju države prema njezinu konkretnom finaliziranju u vidu apstraktne tvorevine koja se ne poistovjećuje niti s podanicima (kako su to tvrdili republikanci) niti s vladarom (kako su to tvrdili stari monarhisti i apsolutisti). Slijedeći tu liniju argumentacije ovaj rad utvrđuje da je Pufendorf u bitnim elementima preuzeo Hobbesovu ideju države, ali da, istovremeno, njegova osoba države nije u potpunosti istovjetna Hobbesovoj.

U nakani da se istraži spona između Pufendorfa i Hobbesa ovaj se rad fokusira na njihovo poimanje države. Tako se u prvom dijelu rekonstruiraju temeljne odrednice modernoga

poimanja države. Nakon toga ukratko se prikazuje intelektualni kontekst u kojemu Hobbes i Pufendorf stvaraju. Nadalje, izlaže se Hobbesov nauk o državi i recepcija njegova nauka u Europi. Glavni i središnji dio rada posvećen je analizi Pufendorfove misli s naglaskom na njegovo poimanje države putem dijaloga s Hobbesom. Naposljetku, prije samog zaključka u kojemu se sumiraju temeljne ideje rada, precizno se pokušava odrediti koje je specifično Pufendorfovo poimanje države, način na koji je prihvatio Hobbesovu misao te ključne razlike između njihovih teorija. Drugim riječima, zadnji dio istražuje u kojoj mjeri je on bio učenik Hobbesa, a u kojoj je, pak, mjeri razvio navlastitu teoriju države.

2. POJAM DRŽAVE U SUVREMENOJ TEORIJI DRŽAVE: QUENTIN SKINNER I ALESSANDRO PASSERIN D'ÈNTREVES

U prvom dijelu rada istražuju se osnove politološkog poimanja države posredstvom izlaganja temeljnih teorijskih kategorijalnih alata za njegovo razmatranje. To omogućuje okvirno smještanje dvaju centralnih autora u ovom radu, a zatim i vrednovanje njihovih teorija države. Dok je Hobbes doživio naknadno priznanje u svojoj domovini, za Pufendorfa je razvidno da mu se danas negira poseban položaj u okviru povijesti modernog političkog mišljenja. Međutim, Pufendorf je razvio specifično pravno-političko mišljenje i bilo bi pogrešno svesti njegovo stvaralaštvo na puku kombinaciju Hobbesa i Grotiusa. Iako je neosporno da je njegov pristup bio unekoliko eklektičan, neke posebnosti zaslužuju detaljno sagledavanje. Ono što je Pufendorfa svakako zanimalo, i na čemu je ujedno i fokus rada, jest najzad izvojevati cjeloviti pojam države.

Moglo bi se reći da je potraga za državom i njenim primjerenim poimanjem zaokupljala sve mislioce moderne, a na poseban se način to očituje kod Hobbesa i Pufendorfa. U skladu s filozofijskom parolom da ono što se ne može dovesti do pojma zasigurno ne može ni postojati kao realno-povijesni fenomen, bjelodano je da je bez primjerenog pojmovnog i metodologijskog osvjetljavanja pojma države uzaludno upuštati se u bilo kakvo teoretiziranje o oblicima vladavine, tipovima države i sl. Dakle, veliki je zadatak svjetske politologije, pa shodno tome i hrvatske, „pojmovno određenje države kao nužan epistemologijski uvjet mogućnosti razumijevanja ne samo karaktera regionalnih tranzicijskih procesa, nego i logike političke moderne, njezinih osnova, potencijala, ostvarenja i ograničenja“ (Lalović, 2005: 34).

Dragutin Lalović (2005: 33) identificira dva teksta koji sadrže ključne znanstvene priloge razumijevanju države. To su kapitalno djelo *Pojam države* Passerina d'Èntrevesa te briljantno istraživanje genealogije pojma države prvaka tzv. škole iz Cambridgea Quentina Skinnera. S

jedne strane, d'Èntreves pruža trodijelno kategorijalno oruđe za sagledavanje pojma države u njegovoj teorijskoj punini, dok s druge Skinner identificira razvojni put pojma države od formativnog perioda kasnoga Srednjeg vijeka i renesanse do njegova konačnog utjelovljenja u apsolutističkom političkom mišljenju.

D'Èntreves smatra da se država može pojmiti samo ako se u obzir uzmu njezina tri različita aspekta. Država je najprije moć ili sila. Drugim riječima, država je ona instanca koja osigurava monopol sile na određenom teritoriju. Iako, to nipošto ne podrazumijeva da je ona samo gola sila, početni moment svake države, bilo teorijski ili historijski, ipak podrazumijeva uspostavu mira i sigurnosti putem sile.¹ No, država nije puka, gola sila, već je i cjelina normi i pravnih pravila: ona je sila prožeta pravom. Upravo nas ta tvrdnja dovodi do drugog aspekta pojma države: država je vlast. Država se mora temeljiti na pravu i zakonskom sustavu koji u najvećoj mogućoj mjeri jamči predvidljivost i sigurnost. Zakon je garancija minimalne pravednosti i nužan aspekt kompletiranja pojma države budući da sve nipošto ne smije ostati na sili.² Stoga, pravni aspekt države jest etički minimum koji preobražava голу silu u zakon, nasilje u racionalnost.³ Međutim, uspostava zakona još uvijek ne jamči život u državi „jer legitimni su samo oni zakoni koji izražavaju ideju pravednosti“ (Prpić, 2016: 88). Da bi se finalizirala predodžba o pojmu države, nužan je stoga zadnji korak, njeno razumijevanje kao autoriteta. Lalović (2005: 38) tvrdi da za razliku od države kao moći/sile i kao vlasti, kojoj se pokoravamo jer smo na to prisiljeni, državi kao autoritetu se politički i moralno dobrovoljno obvezujemo na poslušnost kao građani. Budući da se iza ideje vladavine zakona krije realna činjenica da ljudi vladaju nad ljudima i da oni donose zakone, pa je uvijek prisutna mogućnost njihove korupcije, nužno je da zakoni sadrže princip pravednosti zbog čega im se kao državljanima dobrovoljno pokoravamo. Objedinjavanje ova tri aspekta omogućuje spoznaju države u njenoj pojmovnoj

¹ U tom pogledu, d'Èntreves (1967: 49) naglašava Machiavellijev doprinos. Iako njegova politička teorija ima slobodarske demokratske i pravne potencijale, Machiavelli je isto tako naglašavao kao nužan početni moment sile u procesu formiranja države.

² Svjestan da država nužno djeluje i putem sile, Franz Neumann inzistira na pravnom aspektu pojma političke slobode čija je primarna svrha zaštita podanika od arbitrarnog djelovanja vlasti (Neumann, 1953). Neumann naglašava da je pravo minimum od kojega se polazi da bi se uopće moglo govoriti o nekoj slobodi podanika u državi (1953: 908).

³ Moguće je da takvo inzistiranje krije projekt depolitizacije i neutralizacije na koji nas upozorava Schmitt (1993). Naime, ideja da se u zakonu pronalazi finalna instanca rješenja svih sukoba samo je jedna u nizu liberalnih neutralizacija sukoba koji je, prema Schmittu, nezaobilazna karakteristika svakog političkog društva. I dok Schmittova distinkcija političkoga kao odnosa prijatelj- neprijatelj predstavlja ekstrem, zasigurno je dobar pokazatelj da se sukob inherentan građanskome društvu ne može riješiti samo putem pravnoga nauka.

punini i dolazak do idealnog scenarija: „poštovanja zakona i reda, vlasti temeljene na pristanku, ljubavi prema državi i ponosa prema slobodi, odnosno svih elemenata koji generiraju sliku dobre države“ (d'Èntreves, 1967: 229). Dakle, možemo reći da je teorija države proučavanje kako se gola sila postupno posredstvom prava transformira u legalnu vlast i naposljetku u legitimni autoritet.

Drugi doprinos razmatranju pojma države jest Skinnerovo istraživanje genealogije pojma države. Državu britanski povjesničar političkih ideja razumije kao ekskluzivno moderan tip političkog poretka. Država za Skinnera postoji samo ondje gdje se javlja dvostruka impersonalnost, odnosno tamo gdje imamo posla s aparatom vlasti koji se ne može poistovjetiti niti s podanicima niti s vlastodršcem/ima. U tom smislu, da bi se rekonstruiralo genealogiju pojma države nužno je pratiti razvoj tri konstitucionalističke tradicije: od republikanizma (otvara se prostor za novi tip poretka koji je različit od vladara, ali se poistovjećuje s narodom) preko protestantskih teorija otpora (koje državu poimaju u terminima rimskog prava kao zasebnu pravnu osobu) pa do apsolutističkih teorija Bodina i Hobbesa (u kojima država biva pojmljena u razlici spram vladajućih i podvlaštenih i kao sjedište suverenosti) (Skinner, 1978).

Prvi koji je precizno i sustavno izveo pojmovno određenje države jest Thomas Hobbes koji je uvidio da obvezu poslušnosti dugujemo isključivo državi, a ne vladaru. Jednako tako, država je pojmljena u razlici spram državljana naspram kojih se ona pojavljuje kao nezavisan entitet. Tu novu tvorbu Hobbes definira kao pravnu osobu koja je nositelj suverenosti. Drugim riječima, s Hobbesom završava put *od države vladara do osobe države*, te se zbog toga može o njemu govoriti kao o temeljnom modernom autoru koji je izveo pojmovnu revoluciju kada je riječ o državi. To je za posljedicu imalo prihvaćanje ideje države kao osobe (Skinner, 2018: 361-379).

Kao i Hobbesova, Pufendorfova teorija države dio je kontrarevolucije u vremenu obilježenom utjecajem ideologije narodne suverenosti i konstitucionalnim previranjima u Europi kasnoga 16. i ranoga 17. stoljeća. U odnosu na cjelovito Hobbesovo poimanje države Pufendorf je imao sužen prostor za pojmovnu inovaciju. No, kao što će se pokazati, on državu uspostavlja na nešto drugačijem temelju zahvaljujući svojoj teoriji moralnih entiteta. Prije izlaganja temeljnih teorijskih postavki Hobbesove i Pufendorfove teorije države, daje se uvid u kontekst u kojemu su one nastale.

3. THOMAS HOBBS I SAMUEL VON PUFENDORF: IDEJNO-POVIJESNI KONTEKST

Pufendorfova i Hobbesova Europa puna je turbulencija. Riječ je o specifičnom razdoblju transformacije starog feudalnog društva u ranokapitalističko, ali i snažnih vjerskih i političkih sukoba. Ono je posredstvom građanskih revolucija izvojevalo novi tip zajednice koji odgovara započetim ekonomskim promjenama. Dok su i Hobbesa i Pufendorfa odredili ratovi, Tridesetogodišnji rat i građanski rat u Engleskoj, ipak je Pufendorf bio u drukčijoj poziciji negoli Hobbes. Naime, nakon Westfalskog mira 1648. na kontinentu se već može govoriti o stabilnijim i međusobno odvojenim centrima moći neke razine centralizacije. Stoga je Pufendorf u svojoj teoriji države primarno nastojao naglasiti koliko je bitan kontekst života u civiliziranome građanskome društvu za one koji su mu se još opirali. Sasvim suprotno, slika koju Hobbes ima pred očima, slika razarajućega građanskoga rata, utjecala je na to da on razvije punokrvnu teoriju suverenosti kako bi ustanovio državu kao spas od religijskih i političkih antagonizama svoga doba. Ako je „apsolutizam bio tlačitelj i babica ranoga kapitalističkoga društva“ (Prpić, 2016: 72), može se reći da Hobbes pred očima ima obrise apsolutističkoga poretka koji će postupno društvo preobraziti u kapitalističko.

Stvarati u tom razdoblju svakako je podrazumijevalo suočiti se s procesima rastakanja vlasti kao personalne dominacije. No, dok se ono novo nije porodilo trebalo ga je pojmovno izvesti. I Pufendorf i Hobbes očito su uviđali slabosti koje generira decentralizirana vlast te su primarno bili zabrinuti razaranjima koja su generirali religijski ratovi. Lijek za to tražili su u konstituciji jedinstvene vlasti, koju više nije bilo moguće vezati uz personalnu dominaciju, ali ni poistovjetiti, u republikanskom ključu, s tijelom naroda. Da bi se to izvelo na koherentan način, trebalo je preoblikovati postojeći jezik i upregnuti ga u nove svrhe. Budući da nijedan autor ne djeluje u izolaciji, Hobbesovo i Pufendorfovo djelo valja razmotriti u okviru tradicija političkog mišljenja Europe toga vremena, a koje kreiraju intelektualni kontekst njihova stvaralaštva.

U to je vrijeme u Europi bilo veoma utjecajno rimsko pravo. O državi se, pa i o ostalim političkim fenomenima razmišljalo i raspravljalo posredstvom pravne terminologije. Pored rimskog prava, ranomoderno političko mišljenje bilo je obilježeno i prirodnopravnom tradicijom. Iz prirodnog zakona, shvaćenog kao božansko djelo, izvođene su obveze koje su smatrane prirodnima (prirodno je za čovjeka da ih poštuje) te koje bi za ljudsko biće i božje stvorenje bilo iracionalno odbiti. Prirodni zakon izvor je niza obveza. Njih uviđamo razumom kojeg nam je Bog podario pa ih nijedno racionalno biće ne može odbiti. Bio je to temelj na kojemu se gradila politička zajednica. Robert Derathe (2018: 45) pokazuje da je, u akademskim krugovima izrazito popularna škola prirodnog prava, postala klasičnom u 17. stoljeću. Među

teoretičarima prirodnog prava uskoro se pojavljuju i ugovorne teorije čija je glavna svrha delegitimacija teorija božanskog prava kraljeva.

Reinhard Kühnl (1978: 17) smatra da se prirodnopravni nauk pojavio u obliku racionalističkoga prirodnog prava u 16. stoljeću. Bio je to dio procesa duhovnog uspona građanstva koji je rezultirao ideologijom prosvjetiteljstva. Racionalističko prirodno pravo, prema Kühnlu, podrazumijeva tri načela: politička vladavina se ne svodi na volju Božju, nego na sporazum ljudi; pravni i državni poredak treba odgovarati načelima uma; postoje urođena ljudska prava koja mora respektirati svaka državna vlast. Nadalje, politička zajednica trebala je jamčiti obvezanost i poslušnost podanika. To je bio fundamentalni problem kojeg je i Machiavelli primijetio: u naravi je ljudi da negoduju protiv svake vlasti. Zbog toga su se mnogi autori tada okrenuli konceptu prirodnog stanja „kao znanstveno i empirijski rekonstruiranog stanja bezvlašća koje nitko racionalan ne može odbiti kao premisu“ (Seidler i Carr 1994: 10). Iz čega je, ako se na znanstveni način objasni pred-političko anarhično stanje, slijedio *common sense* zaključak da će ljudi vlast koja generira poslušnost smatrati dobrim rješenjem za čovječanstvo. U tom smislu, koncept prirodnog stanja, kao i općenito uvid u ljudsku prirodu znanstvenim metodama, zasigurno nisu invencija Hobbesa, pa tako ni Pufendorfa. Riječ je o jednom od starijih jezika koje su oni prihvatili. Kühnl (1978: 19) pokazuje da novi filozofi društvo rastvaraju do pojedinca sukladno tome kako fizika čovjeka rastvara na atome. Prilikom konstrukcije države prema načelima uma poslužile su kao uzor matematika i geometrija. Stoga, ne iznenađuje Hobbesova predodžba čovjeka koja je u potpunosti u skladu s novom znanstvenom paradigmom koju ustanovljuju Descartes i Galilei. Čovjek se shvaća kao stroj koji je u stalnom kretanju poput atoma. Kako to kretanje nije savršeno usklađeno trebalo je u njega uvesti reda putem moralnog nauka. Zato se kreiraju ideje zakona koji nalaže moralno djelovanje.

Naposljetku, jedna od ključnih odrednica koju prihvaćaju i Pufendorf i Hobbes jest ideja suverenosti koju je po prvi put zaokruženo izveo Jean Bodin. Ideja o apsolutnoj, trajnoj i nepovredivoj vlasti bila je koncept rastuće popularnosti kojega su Hobbes i Pufendorf smjestili u srce svojih teorija države. Hobbes i Pufendorf pripadaju tradiciji apsolutista. Novi tip političkog poretka o kojemu obojica pišu nositelj je apsolutne i nedjeljive suverenosti. Međutim, ako je suverenost apsolutna, to ne znači da je i arbitrarna vlast koja krši prava pojedinaca. Kasnije će se pokazati da pojam države Hobbesa i Pufendorfa nipošto ne podrazumijeva svemoćnu arbitrarnu vlast. Nasuprot tomu, njihov nauk o državi podrazumijeva

da ona nastaje i djeluje u interesu svih građana. Lalović (2006: 16) smatra da se kod Hobbesa radi o državi koja je društvo tvorna: država proizvodi društvo potpuno slobodnih pojedinaca.

Ovaj kratak pregled nudi sažeti pregled osnovnih kategorija teorije države, a zatim smješta Hobbesa i Pufendorfa u njihov intelektualni i povijesni kontekst. Sada se valja okrenuti Hobbesu, s naglaskom na njegovo poimanje države. Težište je na tumačenju *Levijatana* u kojemu se Hobbesov pojam države pojavljuje u svom zreлом obliku.

4. THOMAS HOBBS: PRAVNA OSOBA DRŽAVE

Thomas Hobbes je razvio političku filozofiju u čijem je središtu država u čijem je, pak, srcu ideja o dvostruko impersonalnoj osobi (Skinner, 2004: 368- 413; 2004: 172- 208). Hobbesova intencija jest pojmovno zahvaćanje novog tipa političkog poretka putem kojega će biti moguće zaustaviti građanske i religijske ratove kojima je bio svjedok.

Hobbesov pojam države sastavni je dio filozofijskog sustava kojega on razvija u trodijelnoj *Elementa Philosophiae* (*De Corpore* – nauk o tijelu, *De Homine* – nauk o čovjeku, *De Cive* – nauk o građaninu), a koji je u skraćenom, ali posve dovršenom obliku, iznesen u *Levijatanu*. Hobbes u *Levijatanu* državu pokušava utemeljiti znanstveno-logički. Budući da je bio pod snažnim utjecajem Galileia i Descartesa, težio je preciznom matematičkom iskazu, *more geometrico*. No, to ipak ne znači da je njegova filozofija posve ogoljena od normativnog i etičkog sadržaja.

U *Levijatanu* Hobbes izlaže svoju teoriju čovjeka, prirodnog stanja, nauk o državi i političko-teološki nauk o kršćanskoj državi. U ovom je radu fokus na poimanju države koja je predmet razmatranja na kraju prvog dijela i u drugom dijelu *Levijatana*. Država nastaje posredstvom društvenog sporazuma utemeljenog na teoriji autorizacije. Društveni je sporazum ključan instrument u preobrazbi prirodnog čovjeka u državljanina. Taj instrument preobrazbe pravni je i jezični čin. Svjestan važnosti jezika, Hobbes je smatrao da puta do građanskog stanja nema bez primjerenog, novog političkog jezika. Hobbesova *civil philosophy* novi je politički jezik koji je racionalno utemeljen i koji odgovara porivu čovjeka za samoodržanjem (Ribarević, 2016: 92).

Hobbes državu formulira ugovorno, u njeno središte stavlja predstavnički odnos i poima je kao zasebnu pravnu osobu. Da bi se istražio Hobbesov pojam države prvo treba izložiti moment društvenog sporazuma i s njime povezanu pravno-političku teoriju predstavništva razvijenu u *Levijatanu*.

4.1. Hobbesova teorija predstavnništva

U ranijim djelima Hobbes je postupno razrađivao ideju društvenog sporazuma kao čina koji omogućuje prelazak iz prirodnog u građansko stanje. U *Levijatanu* je društveni sporazum nadgradio pravnom teorijom autorizacije koja je ključna za Hobbesov pojam države. O ugovorima Hobbes raspravlja u okviru 14. poglavlja *Levijatana* u kojemu izlaže svoj prirodnopravni nauk. Prirodni je zakon teorem razuma (ili božja zapovijed).⁴ Riječ je o etičkoj normi koja čovjeku nalaže da izađe iz bijednog stanja rata. Po svojoj definiciji (L, 14.3) prirodni zakon zapovijeda čovjeku da odustane od toga da sam bude sudac o svemu onome što je nužno za njegovo samoodržavanje. To podrazumijeva prije svega napuštanje nepodnošljivog prirodnog stanja. Pokazuje se da budući podanici moraju usvojiti prirodne zakone koji su moralni zakoni njihova zajedničkog života jer je to jedini način na koji mogu očuvati sigurnost. Da bi se pristupilo društvenom sporazumu podanici moraju slijediti prirodni zakon. Prvi prirodni zakon nalaže da se teži miru. Iz njega slijedi i drugi koji postavlja temeljan uvjet za postizanje i očuvanje mira, a to je sklapanje društvenog sporazuma, odnosno: „da čovjek bude voljan, ako to jesu i drugi i koliko to smatra nužnim za mir i svoju samoobranu, odložiti to svoje pravo na sve i zadovoljiti se s onoliko slobode prema drugima koliko bi drugima dopustio prema samome sebi“ (L, 14.5). Treći nalaže da se poštuju sklopljeni sporazumi.

Kada je riječ o društvenom sporazumu, Hobbesa prvenstveno zanima tip ugovora čije se izvršavanje, od strane barem jedne ugovorne strane, odlaže za kasnije, a Hobbes takvu vrstu ugovora naziva paktom ili sporazumom. Sporazumi se ne mogu sklopiti niti sa zvijerima niti s Bogom nego samo među jednakima. Država se stoga ne može uspostaviti dok se ljudi ne priznaju kao međusobno pravno jednaki.

Hobbes je i u ranijim formulacijama svoje znanosti o politici, *Elements of law* i *De Cive*, državu temeljio na društvenom sporazumu. Međutim, oslanjanje na sporazum putem kojeg se prenose sva prava na neku instancu nije bilo zadovoljavajuće rješenje. Na taj način Hobbes je mogao formulirati državu samo kao silu i autoritet. Da bi golu silu prožeo pravom Hobbes je u *Levijatanu* kao novinu uveo teoriju autorizacije. Ribarević (2009: 30) pokazuje da je ona rješenje problema koji su moment društvenog sporazuma opterećivali prije *Levijatana*. Istovremeno radi se o ključnom teorijskom konstruktumu kojim je bitno uvjetovanja Hobbesova

⁴ U zadnjem paragrafu 15. poglavlja Hobbes piše da su prirodni zakoni teoremi razuma koji nalažu da je racionalno težiti prema miru i sigurnosti. No, nastavlja Hobbes, uzmemo li u obzir da su ljudi koje on promatra kršćani, prirodni je zakon u zakon u punom smislu te riječi. Naime, zakon je zapovijed autoriteta kojem smo se prethodno obvezali na poslušnost, a Bog je takav autoritet koji poslušnost uživa temeljem svoje svemoći (L, 15.41).

teorija države. Državu Hobbes poima kao osobu koja je proizvod predstavničkog odnosa zasnovanog u skladu s logikom pravne teorije autorizacije. Sporazum tako više nije shvaćen kao obično odustajanje od prava. Hobbes je za tvorbu teorije autorizacije vokabular posudio iz kazališta (Skinner, 2007: 159-160). No, Hobbes je isto tako i kreativno interpretirao naslijeđe rimskog i kanonskog prava. Teorija autorizacije je prvenstveno pravna teorija predstavništva. Promatrajući logiku argumentacije može se zaključiti da joj je Hobbes podario ključno mjesto u *Levijatanu*. Teorija autorizacije je dopuna teorije ugovora, a ona je i kraj prvog dijela *Levijatana, O čovjeku*, te priprema za drugi dio *Levijatana, O državi*. Teorijom autorizacije Hobbes je nastojao dati primjeren način na koji se kolektiv može predstavljati, a njome je Hobbes državu pojmiio kao pravnu osobu.

Hobbes je teoriju autorizacije predstavio u 16. poglavlju *Levijatana*. Njezino izlaganje Hobbes započinje definicijom osobe: „Osoba je čovjek čije se riječi ili djela smatraju ili njegovima vlastitima ili predstavljaju riječi ili djela nekoga drugoga ili nečega drugoga čemu se pripisuju, bilo istinito bilo fiktivno“ (L, 16.1). Osobe se dalje klasificiraju kao prirodne ili umjetne, ovisno o tome kome se pripisuju izgovorene riječi i učinjena djela. Za prirodnu se osobu njena djela i riječi uzimaju kao njene. Hobbes je više pozornosti pridao umjetnoj osobi o kojoj je riječ onda kada se riječi i djela pripisuju nekom drugome, a ne onome koji ih je izgovorio i počinio. Osnovu Hobbesovog poimanja *personae* čini njezin predstavnički karakter (Skinner, 2007: 158) što se jasno očituje na primjeru umjetne osobe koja podrazumijeva predstavnički odnos između dvije različite instance.

Predstavnički odnos Hobbes razumije kao odnos tvorca i zastupnika. Naime, kod nekih umjetnih osoba „riječi i radnje posjeduju oni koje te osobe predstavljaju. U tom slučaju osoba je zastupnik, a onaj tko posjeduje njegove riječi je tvorca; zastupnik izvršava po ovlasti“ (L, 16.4). Njihov je odnos uspostavljen činom ovlaštenja. Temeljem ovlaštenja zastupnici mogu sklapati sporazume u ime tvorca budući da se riječi zastupnika uzimaju kao riječi tvorca.

Hobbes je razmatrao način na koji putem predstavništva mogu nastati nove pravne osobe. Štoviše, prema Hobbesu malo toga ne može postati osoba. Primjerice, nežive stvari mogu postati osobe. Ipak ono što je primarna intencija teorije autorizacije je pronalazak načina na koji mnoštvo može postati jednom osobom. Za Hobbesa nema dvojbe, mnoštvo postiže jedinstvo isključivo na način da ima jednog zastupnika. Preduvjet za to je da svaki od njih ponaosob ovlasti jednog zastupnika da ju predstavlja. Putem odabira jednog zastupnika razjedinjeno mnoštvo postaje jedna osoba budući da svaki član dotad nepovezanog mnoštva sada, u onim stvarima u kojima je na jednak način kao i svatko drugi ovlastio jednog te istog zastupnika,

nema više svoju volju već volju svoga zastupnika koja mu se temeljem ovlaštenja pripisuje kao njegova vlastita. Hobbes sumira: „skupina ljudi postaje jednom osobom onda kada ih predstavlja jedan čovjek ili jedna osoba, a to se izvršava tek s pristankom svakog posebno. Naime, ono što osobu čini jednom jest jedinstvo predstavnika, a ne jedinstvo predstavljenog. Predstavnik je onaj koji nosi osobu i samo jednu osobu; jedinstvo u mnoštvu se ne može razumjeti na drugi način“ (L, 16.13.) Skinner smatra da je ovo jedna od ključnih Hobbesovih teza. Nije moguće nikakvo jedinstvo naroda bez odabira jedinstvenog zastupnika. Tek tada mnoštvo, ujedinjeno putem jednog zastupnika, čini jednu osobu. Međutim, oni nisu jedinstveni tvorac nego su svi ponaosob tvorci onoga što njihov zastupnik izgovara ili čini. Teorijom autorizacije Hobbes završava nauk o čovjeku te započinje nauk o državi.

Rađanje države sadržaj je 17. poglavlja. Poštovanje ugovora i izvršenje drugih prirodnih zakona izloženih u 14. i 15. poglavlju zahtijeva osiguranje. Nužna je naime uspostava države koja će omogućiti sigurnu provedbu prirodnih zakona. 13. paragraf 17. poglavlja rodno je mjesto pojma države kao modernog tipa političkog poretka. Jedini način da ljudi uspostave mir i sigurnosti te osiguraju primjeren kontekst za interiorizaciju i slijeđenje prirodnih zakona jest da međusobnim sporazumima odaberu jednog zastupnika koji će nositi njihovu osobu. Svatko će sebe priznati kao tvorca svega onoga što će njihov zastupnik govoriti ili činiti. Kada svi izaberu jednog zastupnika preobrazuju se iz razjedinjenog mnoštva u jedinstvenu osobu. Jedan zastupnik jamči jedinstvo mnoštvu. Ujedinjenjem mnoštva u jednoj osobi nastaje jedinstvena osoba koju Hobbes naziva država ili *civitas*: „država je osoba, a tvorac njezinih radnji postao je veliki broj pojedinaca, i to posredstvom uzajamnih sporazuma, s ciljem da koristi snagu i sredstva svih, onako kako to bude smatrala prikladnim za mir i zajedničku obranu“ (L, 17.13).

Teorijom autorizacije Hobbes je osigurao novu pojmovnu osnovu društvenog sporazuma, a time je uspio objasniti nastanak suverenog prava i vlasti. Kada je riječ o inovaciji u okviru kontraktualističke tradicije valja skrenuti pozornost na specifično Hobbesovo shvaćanje društvenog sporazuma. U prethodnim dijelovima rada pokazano je da je država plod novonastalog jedinstva nekadašnjega razjedinjenog mnoštva posredstvom odabira jednog zastupnika. Država nastaje isključivo podređivanjem suverenu. Prije izbora suverena postojalo je samo nepovezano mnoštvo, svatko je u prirodnom stanju bio ono što neposredno jest, individua s vlastitom partikularnom voljom. Hobbesova inovacija u pogledu načina sklapanja sporazuma sastoji se u sljedećem: „Postavivši podvrgavanje svih prirodnih ljudi volji suverena kao temeljan uvjet preobrazbe mnoštva u jedinstvenu osobu, Hobbes je poništio razlikovanje koje ugovorna teorija provodi između ugovora o udruživanju i ugovora o pokoravanju“

(Ribarević, 2016: 157). Riječ je o kritici konstitucionalističke tradicije koja smatra da je narod prije samog podvrgavanja suverenu već formiran kao jedinstvena cjelina. Na taj način konstitucionalisti postavljaju suverena kao ugovornu stranu društvenog sporazuma te mu nameću ograničenja u kasnijem vršenju vlasti. Hobbes poništava takvu mogućnost. To znači da suveren nije ugovorna strana u društvenom sporazumu što ga oslobađa pravne ograničenosti naspram podanika. Iz ovakve koncepcije društvenog sporazuma proizlaze, protivno kontraktualističkoj tradiciji, apsolutističke konzekvence.

Hobbes je ugovor o udruživanju i ugovor o podčinjavanju sveo na dva aspekta jedinstvenoga društvenoga sporazuma. Ugovor podrazumijeva sredstvo putem kojega će se iznaći zajedničko usuglašavanje volja svih koji sklapaju sporazum. Ta jednoglasnost se kod Hobbesa pronalazi u volji sviju da napuste prirodno stanje i da uspostave državu. Međutim, takva jednoglasnost u pogledu izbora suverena veoma je neizgledna. Odabirom suverena prethodno postignuto usuglašavanje volja može se dovesti u pitanje. Ako se prepostavi da postoji suglasje volja onda je prvi ugovor (ugovor o udruživanju) dovoljan za uspostavu države. Taj problem je mučio Hobbesa u *Levijatanu* pošto nije bio spreman prihvatiti postojanje političkog jedinstva prije odabira suverena. Morao je dokazati kako se odabire jedan suveren od strane mnoštva, a da ono u tom trenutku još nije jedinstvena politička osoba. To je razvidno u koracima kroz koje nastaje država u *Levijatanu*.

U 17. poglavlju, na mjestu gdje se rađa osoba države, čini se da Hobbes postulira ideju jednoglasnog prihvaćanja sporazuma. Čini se da tu Hobbes zanemaruje problem izbora suverena vjerujući da se jednoglasnost može postići i pri tom činu. No, u sljedećem poglavlju Hobbes pokazuje da se država uspostavlja činom odabira konkretnog suverena od strane okupljene kongregacije koja odlučuje većinom glasova, a što podrazumijeva većinu i manjinu. Hobbes ovako otvara 18. poglavlje: „Za državu se kaže da je uspostavljena onda kada se u nekom mnoštvu ljudi svatko sa svakim složi i dogovori da će, bez obzira kojem čovjeku ili skupini ljudi, bude većinski dano pravo da predstavlja osobu svih njih (to jest da bude njihov zastupnik), i onaj tko je glasao za i onaj tko je glasao protiv, odobriti sve radnje i prosudbe toga jednoga čovjeka ili te skupine kao da su njegove vlastite, s ciljem da žive u miru među sobom i da budu zaštićeni od drugih“ (L, 18.1). Javlja se ideja da se država uspostavlja usuglašavanjem mnoštva o jednom zastupniku, što uključuje neku vrstu glasanja. Ribarević (2016: 160), parafrazirajući Zarku, pokazuje da se društveni sporazum u *Levijatanu* odvio u dva logička koraka. U prvom se koraku (17. poglavlje) volja svih da napuste prirodno stanje pravno formalizirala u obliku sporazuma. No, tek kada se budući podanici podvrgnu suverenu nastaje

država, a prije toga postojalo je samo mnoštvo koje je činilo nedovršeno političko tijelo, državu u nastanku. Može se pokazati da jednoglasnost na kojoj društveni sporazum počiva nije ugrožena glasanjem o suverenu (Ribarević, 2016: 161). Razlike koje bi nastale u procesu glasanja o suverenu prevladane su nužnim prihvaćanjem odabranog suverena. Spremnost na prihvaćanje izabranog suverena jasan je pokazatelj da se poštuje izvorna volja svijeta da uspostave državu. Radi se o tome da svatko tko želi napustiti prirodno stanje i oformiti državu, *a priori* prihvaća izbor bilo kojega suverena budući da je njegovo postojanje uvjet države. Tko to ne prihvati, ostaje van političke zajednice. Na ovaj je način Hobbes sveo *pactum unionis* i *pactum subjectionis* na dva aspekta jedinstvenog društvenog sporazuma. Političko jedinstvo rezultat je ovlaštenja jednog suverena koji je određen glasanjem okupljene kongregacije. Prije toga nije bilo jedinstvene političke osobe naroda i iz tog razloga narod ne može biti stranka sporazuma i pravno obvezati suverena. Osim toga valja naglasiti da sam suveren nije stranka Hobbesova društvenog sporazuma pa njime niti ne može biti vezan.

Hobbesovim su društvenim sporazumom stvorene tri nove pravne osobe koje prethodno nisu postojale: država, podanici i suveren. Država nastaje putem predstavništva: „Ne samo da država počiva na pravnom odnosu predstavljanja nego predstavništvo proizvodi državu. Bez predstavničke uloge suverena nema države kao jedinstvenog političkog tijela“ (Ribarević, 2016: 196). Država je osoba kojoj se duguje sva poslušnost, a suveren je samo predstavnik države. Suveren nosi osobu države, a svi ostali su podanici koji mu se obvezuju na poslušnost. Osoba u čije ime suveren govori i djeluje ista je ona osoba koju su pripadnici mnoštva stvorili kada su sporazumno pristali da ih se reprezentira. Samo ta osoba ima dovoljnu moć da zaustavi građanski rat i obrani državljane od napada izvana. Moć države temelji se na pristanku svakog državljanina. Da bi onda doista uživala potrebnu legitimnost podanici ponaosob moraju biti sposobni prepoznati se kao tvorci vlasti države kojoj se podvrgavaju. To u daljnjem koraku implicira da je uloga države umnogome emancipacijska.

4.2. Priroda Levijatana

U prethodnom se dijelu rada pratila argumentacija *Levijatana* do trenutka rađanja države. U ovom se dijelu obrazlaže važnost pravne teorije predstavništva za Hobbesov pojam države. Pokazuje se da predstavnički odnos koji se uspostavlja teorijom autorizacije leži u srcu Hobbesova poimanja države. Suverena je vlast za Hobbesa predstavnička vlast suverena, a osnovna joj je funkcija pretvaranje nepovezanog mnoštva individua u političko jedinstvo. To je bilo moguće isključivo povezivanjem mnoštva u jedinstvenu osobu posredstvom odabira

jedinstvenog zastupnika. Utoliko teorija autorizacije predstavlja nužan pravni dodatak argumentaciji da bi se došlo do pojma države. Predstavnički odnos između suverena i podanika posve određuje dinamiku političkog života u Hobesovoj državi. Hobbes utoliko nije teoretičar moći, neograničene i totalne, nego teoretičar apsolutne, ali samoograničene i racionalne vlasti (Lalović, 2006: 121). Njegova država, a napose teorija suverenosti pretpostavlja državu prije svega kao pravni sustav koji je instrumentalan u odnosu na potrebe svojih državljana.

Lalović (2005: 14) naglašava da je Hobbes prekinuo predmodernu shvaćanje države kao personalizirane vlasti. Hobbes zadaje posljednji udarac takvom predmodernom shvaćanju koje se postupno napuštalo još od 14. stoljeća. Slijedeći Skinnera, Lalović naglašava da je Hobbes izveo pojmovnu revoluciju određivši državu kao dvostruku impersonalnu osobu, te da se njegovo mišljenje može s punim pravom nazvati revolucionarnim. Država je shvaćena kao pravna osoba kojoj se putem pravne fikcije pripisuje volja suverena i koja se, opet posredstvom fikcije, pripisuje svakom državljaninu. Međutim, kao *persona ficta*, država ne posjeduje vlastiti intelekt i volju nego joj se pripisuju one suverena kao njezinog predstavnika. Iako je država nositelj suverenosti, a suveren je samo njezin predstavnik, država ne može djelovati bez suverena koji nosi njenu osobu. Istovremeno, njeni istinski tvorci su podanici. Iako je u svom nastanku i postojanju ovisna o njima, država se opire identifikaciji s podanicima kojima se pojavljuje kao instanca koja im ne stoji na dispoziciji i kojima, štoviše, s pravom zapovijeda. Hobbesov pojam države podrazumijeva da se država uspostavlja kao instanca koja se ne da poistovjetiti ni s vladarem, kao njezinim predstavnikom, ni s podanicima, kao njezinim tvorcima. Ona je zasebna pravna osoba koja, jednako kao i suveren i podanici, nastaje činom ovlaštenja koji čini pravni sadržaj društvenog sporazuma. I upravo je država sjedište suverenosti – suverena je država, a ne suveren ili podanici.

Nasuprot suverenu i podanicima, država se uspostavlja kao istinsko mjesto suverenosti. Poimajući državu na ovakav način Hobbes je mogao napustiti prijašnja stajališta da se država mora poistovjetiti ili s tijelom naroda ili s vladarem (Skinner, 2017: 355). Ovime je odbacio stajališta republikanaca, monarhomaha, ali i apsolutista (koji su državu još uvijek poimali u teološkim terminima). Osim što je želio diskreditirati ideološke protivnike, Hobbes je ovakvim poimanjem državi mogao joj priskrbiti dugotrajnost i stabilnost. Dok suvereni i podanici dolaze i odlaze, država traje i preživljava test vremena. Jedino kao zasebna osoba, različita i od podanika i od vladara, država može zahtijevati trajnu obvezatnost svojih državljana. Kao dvostruko impersonalna tvorba ona omogućuje Hobbesu da ju situira u medij prava i da ne dopusti njezinu redukciju na puki mehanizam moći. Time je Hobbes stvorio prvu sustavnu

teoriju države (Skinner, 2004: 403). Iz čega slijedi da država nije transepohalan pojam, već moderan tip političkog poretka koji je dvostruko impersonalan. Na taj je način Hobbes završio ono što je započeto talijanskim republikanizmom i protestantskim teorijama otpora (Skinner, 2004: 368-413).

Ribarević pokazuje da Hobbesova država može djelovati samo onda kada postoji jedinstvena volja suverena koja oblikujući političku općenitost transformira razjedinjeno mnoštvo u jedinstvo (2016: 129). To, u skladu s logikom teorije autorizacije, podrazumijeva da je suveren uvijek iznova upućen na to da djeluje na način da u njegovoj volji podanici prepoznaju volju države kao svog vlastitog instrumenta. Drugim riječima, da bi se država održala suveren stalno mora djelovati na način da podanici u njemu vide svog zastupnika, a ne neprijatelja. U protivnom dolazi do rastvaranja države i povratka u prirodno stanje. Suverenost je stoga apsolutna, nedjeljiva i trajna vlast, ali nije i neograničena. Suveren je u Hobbesovoj koncepciji upućen na svoje podanike u istoj mjeri u kojoj su i oni upućeni na njega.

Hobbesovo shvaćanje suverene države pojmovno je ishodište države kao modernoga političkog poretka. Posredstvom teorije autorizacije Hobbes je suverenost povezoao s predstavništvom. Ribarević (2016: 3) tvrdi da su za državu kao pravno-političku osobu konstitutivni i suverenost i predstavništvo kao uvjeti mogućnosti njezina postojanja. Predstavnički odnos prevladava jaz koji je otvoren između podanika i suverena sklapanjem društvenog sporazuma. Suveren je tendencijski uvijek iznova upućen na prevladavanje tog jaza kako bi njegovi podanici doista u njemu vidjeli svog istinskog zastupnika. Pravi suveren mora jamčiti tu pravnu zasebnost države. Iako u svom djelovanju spram podanika nije pravno ograničen (što je rezultat specifične prirode društvenoga sporazuma) on je logikom koja upravlja državom upućen na to da ih pridobije. Drugim riječima, suveren naprosto mora djelovati s ciljem osiguranja sigurnosti i slobode podanika, a što i jest izvorna svrha društvenog sporazuma.

To znači da Hobbesov pojam države podrazumijeva društvo tvornu ulogu države. Država putem suverena izriče zakone kojima postavlja normativni okvir za djelovanje državljana, ali time istovremeno generira i prostor za slobodno djelovanje podanika. Naime, tamo gdje zakon šuti podanici uživaju slobodu da djeluju u skladu s vlastitim razumom, a pod zaštitom javne vlasti. Time se otvara prostor za građansko društvo: država tvori društvo, uspostavljajući pravni, ekonomski i moralni subjektivitet državljana koji zatim slobodno ulaze u međusobne odnose. Preduvjet za ovakvu koncepciju jest jedinstvo javne vlasti. Političke odluke moraju dolaziti iz samo jednog centra. Građanskog društva nema bez države; tek se u državi, pravnom pacifikacijom vjersko-političkih i ekonomskih sukoba, stvaraju pretpostavke za njegovu

ustrojavu i normalno funkcioniranje. „*Levijatan* stoga ne može biti shvaćen kao samosvrha, nego kao nenadomjestiv instrument koji čovjeku prirodnog stanja, transformiranog u podanika, ne samo osigurava mir već i otvara perspektivu konačnog uzdizanja do figure političkog subjekta – građanina“ (Ribarević, 2016: 97).

Dobar dio Hobbesova nauka prihvaćen je u Engleskoj njegova doba, možda ponajviše i zbog kompleksnosti njegova nauka što je omogućavalo opravdanje raznih ideoloških pozicija (Parkin, 2007: 453). Međutim, pojam države nije značajno utjecao na englesku scenu jer pobjedom vigoovaca dolazi do prihvaćanja populističkog koncepta države. Torijevci, pak, ostaju pri Filmerovu patrijarhalnom poimanju države.

Iako Hobbesovo poimanje države nije odmah prihvaćeno u njegovoj domovini, ono je snažno utjecalo na političko mišljenje u kontinentalnoj Europi, pogotovo u Francuskoj i Njemačkoj. U recentnoj knjizi *From Humanism to Hobbes* Skinner pokazuje da je upravo Pufendorf ključni autor koji prihvaća Hobbesov pojam države i koji vrši ulogu njegova popularizatora na kontinentu. Pufendorf je dobro poznao Hobbesovo djelo, posebice latinsku verziju *Levijatana*, te pišući *De Iure Naturae Et Gentium Libri Octo* ulazi u izravan dijalog s Hobbesom. Prihvaća gotovo cjeloukupan pojam države kako je izložen u *Levijatanu*. Ključna razlika je u tome što Pufendorf različito poima osobnost od Hobbesa.

Pufendorfovo djelo na francuski jezik prevodi Barbeyrac. Iako kritizira i Hobbesa i Pufendorfa, on preuzima njihovo poimanje države kao pravne osobe odnosno *personae moralis*. Posebno utjecajno poimanje države kao osobe iznosi Vattel, a njegova djela veoma brzo počinju cirkulirati među engleskim pravnicima i filozofima (Skinner, 2016: 364). Sto godina nakon *Levijatana* Hobbesov pojam države ulazi u engleski *mainstream*. Među brojnim teoretičarima koji prihvaćaju Hobbesovu teoriju države ističe se Blackstone. Hobbesovo poimanje države tako postaje gotovo pa ortodoksno. Proces napuštanja tog pojma prema Skinneru započinje s pojavom utilitarizma, a posebice s njegovom formulacijom u Benthamovim djelima. No, to je sasvim druga priča. Ono što je važno za ovaj rad jest spoznaja da su svi putevi do Hobbesova pojma države u kasnom 17. i 18. stoljeću vodili preko Pufendorfa. Stoga se u sljedećem dijelu rada okrećem Pufendorfovom poimanju države.

5. SAMUEL VON PUFENDORF – RECEPCIJA HOBBSOVOG POIMANJA DRŽAVE

Pufendorf je najutjecajniji njemački teoretičar prirodnog prava 17. stoljeća. Pufendorf nije ostavio za sobom nešto poput *Levijatana*: krunsko djelo koje sadrži njegovu cjeloukupnu

filozofiju (Dufour, 2008: 562). Obično se kao njegova tri najvažnija djela uzimaju: *Elementorum iurisprudentiae universalis* (1660), *De Iure Naturae Et Gentium Libri Octo* (1672) i *De Officio Hominis et Civis* (1673). Prva knjiga se tiče njegovog pravnog nauka te njen sadržaj prelazi granice ovog rada. Kako je specifična tema rada pojam države, fokus je na drugoj knjizi, *De Iure Naturae Et Gentium Libri Octo* (DJN) u kojoj Pufendorf ulazi u dijalog s Hobbesom te predstavlja svoj pojam države. Treća knjiga je značajno kraća i u biti je priručnik koji je Pufendorf objavio da sumira svoje ranije izložene temeljne ideje.

Ovaj tematski sklop podijeljen je na dva dijela: u prvom se iznosi Pufendorfov pojam države, a u drugom se taj pojam razmatra u odnosu spram Hobbesa. Pufendorf je preuzeo Hobbesov pojam države kao zasebne pravne osobe koja se odupire identifikaciji i s podanicima i s vladarem. Poput Hobbesa, u državi on vidi lokus suverenosti te smatra da političku obvezu građani imaju isključivo prema državi. Međutim, budući da su Pufendorf i Hobbes osobnost shvaćali na drugačije načine, njihove osobe država nisu identične. U izlaganju ću se osloniti na recentni rad Quentina Skinnera *From Humanism To Hobbes* i knjigu Bena Hollanda *The Moral Person of the State*.

5.1. Pufendorfov nauk o državi

Pufendorf pojam države razmatra u sedmoj i osmoj knjizi DJN. Prethodno je obrazložio svoje određenje prirodnog zakona i prirodnog stanja. Prirodni zakon Pufendorf shvaća kao Hobbes, odnosno kao teorem razuma ili kao božansku zapovijed. Döring smatra da je jedna od dužnosti koju Pufendorf predviđa čovjeku vjera u tvorca svijeta (2001: 36). Dužnosti građanina i vjernika su istovjetne.

Temeljni prirodni zakon za Pufendorfa jest promicanje društvenosti. Neugodnosti prirodnog stanja potiču ljude na uspostavu države. Ona nastaje društvenim sporazumom i čin je slobodnog pristanka budućih podanika. Motiv za uspostavu države je striktno hobsijanski. Država se nameće kao jedina instanca koja će stvoriti uvjete u kojima će biti moguća interiorizacija prirodnih zakona. Da bi bila sposobna izvršiti taj zadatak ona mora biti uspostavljena kao zasebna osoba. Za Pufendorfa država je savršeno društvo koje na najprimjereniji način čuva integritet i sigurnost čovječanstva (DJN 7, 1.1).

Ono što prethodi državi za Pufendorfa su primarna društva, prije svega obiteljska udruženja. Iako ona nisu nužno međusobno suprotstavljena, svejedno su upućena na osnivanje države. Pufendorf stoga nastoji opisati proces kojim se razjedinjeno mnoštvo obitelji ujedinjuje u državu. Motiv za pristupanje civiliziranome društvu ne dolazi od prirodnog čovjekova poriva

za društvenim životom. Priroda čovjeka nije podešena tako da se on smatra političkom životinjom. Država nije za Pufendorfa konačno zadovoljenje aspiracija prirodnoga čovjeka. Prirodni mu zakon nalaže da mora biti društven da bi preživio. To znači da on mora biti društven i u konačnici političan, ali ne da je on po prirodi takav. Zato je jedino država institucija koja je primjerena njegovom porivu za samoodržanjem i činjenici da se u konačnici ne može očuvati bez pomoći drugih ljudi.

Ulazak u građansko stanje za Pufendorfa čin je slobodne volje, ali je uzrokovan nepovoljnim uvjetima koji vladaju u predpolitičkim društvima. Slobodna se volja očituje u ideji spremnosti žrtvovanja izvorne slobode da bi se postigla sigurnost. Pufendorf time identificira temeljni svršni uzrok zbog kojeg se uspostavlja građansko stanje: „Pravi i glavni razlog zašto se poglavari obitelji odriču prirodne slobode i predaju se ideji uspostave države jest da se okruže drugima uz čiju će se pomoć obraniti od zala koji dolaze od drugih ljudi“ (DJN 7, 1.7). Da bi dokazao da je strah u prirodnom stanju prisutan, Pufendorf se kao i Hobbes okreće metodi introspekcije. Pritom od Hobbesa izrijeком posuđuje primjere zaključavanja vrata i oružane pratnje na putovanju. Ljudi generiraju sukobe jer su najkompleksnija živa bića koja imaju različite prioritete i uvjerenja. Puko oslanjanje na prirodni zakon, pokazuje se, nije dovoljno da bi se sačuvao mir.

Prirodno stanje kod Pufendorfa stanje je relativne društvenosti. Međutim, Pufendorf je svjestan njegovih ograničenja koja čine nužnim uspostavu građanskog stanja. „Iako prirodno stanje ne definira kao Hobbes, odnosno poopćeno stanje rata sviju protiv sviju, Pufendorf ga i dalje vidi kao antitezu političkoj državi, i pokazuje njegove manjkavosti koje potiču ljude na uspostavu države“ (Dufour, 2008: 572). Čovjek mora uspostaviti političko stanje na temelju racionalne kalkulacije o tome kako se najbolje očuvati. Uspostavom države osigurati će se zadovoljenje prirodnog zakona uspostavom istinske društvenosti. Jedino stvaranjem instance koja će moći zaštititi pojedinca osigurati će se *perfectio vitae humanae* (Döring, 2001: 35). Društvenost, koja je prirodna potreba čovjeka i koju prirodni zakon propisuje, potpuno zaživljuje tek u građanskom stanju.

Najpreciznije tumačenje svog pojma države Pufendorf pruža u drugom poglavlju sedme knjige DJN naslovljenom *O unutarnjoj strukturi država*. Čitavo poglavlje odiše Hobbesom. Utvrđeno je da ljudi nisu mogli smisliti drugačiji način da se obrane od neugodnosti života bez zajednice. Da bi to postigli moraju odabrati i primjereno sredstvo. Primjereno sredstvo je društveni sporazum. Ljudi se moraju ujediniti tako da njima upravlja jedna volja. Pufendorf piše: „način na koji su mnoge volje shvaćene kao ujedinjene u konačnici je sljedeći: ako svaka osoba podredi

svoju volju volji jednog čovjeka ili jednog vijeća, na način da se sve što potonji odluči u pogledu stvari nužnih za zajedničku sigurnost smatra voljom svakog pojedinačno i svih zajedno“ (DJN 7, 2.5). To se događa na načina da se svatko ponaosob obvezuje da će svoju snagu upotrijebiti onako kako jedna osoba od njih zahtijeva. Ta osoba je država koja je nastala iz ujedinjenja volja i snage sviju. Ona je „najjača od društava i moralnih osoba“ (DJN 7, 2.5). Dokle god se značajan broj fizičkih osoba ne udruži u jednu moralnu osobu, postoji onoliko volja koliko ima i fizičkih osoba. Takvo mnoštvo ne može djelovati jedinstveno. „Zaista, da mnoštvo ljudi postane jedna osoba kojoj jedno djelo može biti pripisano, i kojoj pripadaju određena prava koja oni kao individue ne mogu pripisati sami sebi, oni su morali ujediniti svoje volje međusobnim sporazumima“ (DJN 7, 2.3).

Pufendorfov društveni sporazum kojim se država utemeljuje sastoji se zapravo od dva sporazuma i jednog dekreta. Da bi se mnoštvo ujedinilo, prvo svako sa svakim sklapa pojedinačne međusobne ugovore s intencijom da se kasnije podrede jednom vodstvu. Da se ovakav sporazum sklopi nužno je da svi pristanu na njega. Oni koji ne pristanu ostaju izvan buduće države. Tim međusobnim sporazumima formulirana je država u nastajanju koja još nema svoj konačni oblik. Zato se u drugom koraku donosi dekret o obliku vladavine koja će biti uvedena. Izuzev u demokraciji, nakon dekreta nužan je i posljednji akt: „novi ugovor koji će konstituirati osobu ili osobe kojima je vlada povjerena. Te osobe se obvezuju na brigu o miru i sigurnosti, a ostali im se obvezuju na poslušnost“ (DJN 7, 2.8). Zadnjim sporazumom ostvaruje se ujedinjenje i pokoravanje volja posredstvom kojega se javlja država pojmljena kao osoba.

Pufendorf je društveni sporazum formulirao bitno drugačije od Hobbesa. Jasno je odvojio ugovor o sjedinjenju i ugovor o podčinjavanju koje je Hobbes sjedinio. Između njih je dodao i dekret putem kojega se odabire oblik vladavine, a bez kojega se ne može pristupiti ugovoru o podčinjavanju kojega narod sklapa sa suverenom. Suveren se, za razliku od Hobbesove teorije države, pojavljuje kao ugovorna strana. Država se dovršava tek potpisivanjem ugovora o podčinjavanju kojim se odabire suveren i kojim se formuliraju recipročne obveze između podanika i suverena. Podanici se obvezuju na poslušnost, a suveren se obvezuje da će ih štititi. Tako nastaje složena moralna osoba čija je temeljna odrednica suverenost. Iako jasno odvaja dva ugovora, Pufendorf ne smatra da će podanici nametnuti nekakva posebna ograničenja suverenu, izuzev one da ih uvijek štiti. Pufendorf je, unatoč dvama ugovorima koji uobičajeno u teoriji ugovora impliciraju konstitucionalistički oblik vladavine, apologet apsolutizma. O

Pufendorfov ugovoru će biti više riječi u zadnjem dijelu rada u kojemu se sučeljavaju njegovo i Hobbesovo poimanje države.

Ovakav način generiranja države putem dva sporazuma i jednog dekreta za Pufendorfa je prirodan i zajednički svim državama. Kroz njih „ujedinjeno mnoštvo konstituira državu koja je shvaćena kao jedna osoba koja ima razum i volju, i koja poduzima druge zasebne činove različite od činova pojedinačnih individua“ (DJN 7, 2.13). Pufendorf državu definira kao složenu moralnu osobu čija se volja, zahvaljujući mreži međusobnih sporazuma, smatra voljom svijeta. Njena se volja otkriva kroz jednu osobu ili jedno vijeće, ovisno o tome kome je dana vlast. Ako je suveren samo jedna osoba podrazumijeva se da su njegova htijenja u stvarnosti htijenja države. Međutim, čak i ako suveren djeluje drugačije nego što bi trebao podrazumijeva se da i država djeluje tako jer djelovanje suverena jest djelovanje države (DJN 7, 2.14). No, smatra Pufendorf, temeljni zakoni, disciplina i religija su poprilično učinkoviti u sprječavanju ovakvih nevolja koje su ipak neizbježne. Država koja se uspostavi na ovakav način, ovisno o tome tko je suveren, može biti monarhija, aristokracija ili demokracija. Neovisno o njenom obliku ona je „konstituirana pokoravanjem volja jednom čovjeku ili vijeću, a građani su oni čijim se sporazumima ona isprva stvorila“ (DJN 7, 2.20).

Suverenost, koju Pufendorf razumije jednako kao Hobbes i Bodin kao dušu države, nije uspostavljena prisilom nego konsenzusom naroda. „Za Pufendorfa i sve pripadnike škole prirodnoga prava, građanska ili javna vlast, to jest suverenost, ljudska je ustanova“ (Derathe, 2018: 53). U tom procesu nužne su dvije stvari: prva je pokoravanje podanika nadređenom autoritetu, a druga je da suverena vlast stalno potiče podanike na interiorizaciju prirodnih zakona. Döring (2001: 36) navodi da je državno zakonodavstvo kod Pufendorfa utemeljeno na prirodnom zakonu, a prirodni zakon, iako prisutan i u prirodnom stanju, punu učinkovitost postiže posredstvom pozitivnog zakonodavstva države. S obzirom na to da se Pufendorf obraća kršćanima koji su moralno obvezatni slijediti prirodni zakon, pokazuje se da je slijeđenje zakona božanska volja. Bog bi tako htio, ali on nema ništa s ljudskom odlukom o stupanju u građansko stanje. Ono je izričita čovjekova volja i nastaje jedino njegovim djelovanjem, odnosno sporazumom i slobodnim pristankom. Suverenost se najbolje očituje u donošenju građanskih zakona. Kao volja suverena, otvaraju prostor slobode za podanike budući da ne pokrivaju svaki aspekt društvenog života.

Pufendorf tijekom rasprave o suverenosti izričito naglašava: „Država je moralna osoba koja ima jedinstvenu volju, ali je složena od mnoštva fizičkih osoba od kojih svatko ima svoju volju. Ona se može shvatiti kao jedinstvena jedino ako se sve volje podrede jednom čovjeku ili jednom

vijeću“ (DJN 7, 4.2). Dakle, jedinstvo podanika ostvaruje se jedino posredstvom jedne osobe čija se volja uzima kao volja svih. Kako se svi imaju obvezu pokoravati volji države, nužno je da podanici imaju jasne znakove što im je činiti. Potrebno je da se precizno odredi što je dozvoljeno, a što zabranjeno činiti u državi. Nužno je da država ima dobre zakone. Osim volje suverena koja donosi zakon i kažnjava podanike, Pufendorf dodaje još jedan aspekt svome shvaćanju zakona. Tierney pokazuje da Pufendorfov zakon proizlazi iz volje suverena, ali mora sadržavati i pravedni cilj (2014: 276). Zakon ne sačinjava samo represija nad prekršiteljima. Pufendorf tome dodaje da zakon mora biti formuliran tako da onaj na koga se odnosi mora znati da će biti pravedno kažnjen ako ga prekrši.

Građanski zakon definira moralno djelovanje, učvršćuje prirodni zakon i propisuje jasne kazne za prekršitelje. Suverena vlast donošenjem zakona generira dobrobit za podanike. Ako građani djeluju po zakonu, onda zaista djeluju moralno. Da bi suverena vlast mogla zabraniti štetne nauke, osigurati mir i zajamčiti ostvarenje svrhe društvenog sporazuma, nužno je da suverenost bude apsolutna i nedjeljiva. Ako postoje dva centra suverenosti temeljna forma države potpuno se uništava (DJN 7, 4.9). Primjer koji Pufendorf navodi jest hipotetska situacija u kojoj je zakonodavna vlast u rukama jednog čovjeka, a moć kažnjavanja u rukama drugoga. To donošenje zakona čini nezamislivim. Zakon podrazumijeva da suvereni autoritet koji donosi zakon ima moć i kazniti prijestupnika. Ako se te dvije funkcije razdvoje, suverenost se dijeli i postaje ništavna. Imajući to na umu, Pufendorf striktno odbija mogućnost mješovite vladavine (DJN 7, 4.12). Suverenost nije važeća ako je podijeljena.

Apsolutna suverenost izričita je Pufendorfova preferencija: „Lako je primijetiti da apsolutna suverenost ne pretpostavlja u sebi ništa nepravedno i netolerantno; jer zasigurno nismo uspostavili države tako da se prirodni zakon zanemaruje, nego da se adekvatno osigura mir, sigurnost i provođenje prirodnog zakona“ (DJN 7, 6.7). Valja pritom naglasiti da se Pufendorf zalaže za pravnu državu u kojoj je suverenost, iako apsolutna, racionalna jer se samoograničuje poštujući prirodne zakone.

Treba spomenuti da Pufendorf naznačuje i mogućnost smanjenja opsega suverene vlasti. Naime, suverenost se može dijeliti na apsolutnu i ograničenu (DJN 7, 6.8). Budući da je moć rasuđivanja jednog čovjeka sklona kvarenju u nekim se državama uspostavlja ograničenje suverenosti koju Holland naziva fakultativnim suverenitetom (2017: 84). Radi se o tome da se uz suverena u državi može okupiti i vijeće građana koje vrši savjetničku ulogu. To za Hollanda podrazumijeva da država zadobija svoj intelektualni moment koji nije isključivo sadržan u djelovanju suverena: „Tamo gdje ljudi postave suverena na vlast, intelekt države nije

ukorijenjen u njemu. Oni članovi zajednice koji imaju zadatak nadziranja suverena ne konstituiraju novu volju u državi, nego intelekt i razum složene moralne osobe“ (Holland, 2017: 92). Međutim, ne radi se o univerzalnoj preskripciji Pufendorfove teorije države već o tome da se u nekim državama ljudima čini prikladnim da ne povjere svu moć rasuđivanja jednom čovjeku (DJN 7, 6.9). Pufendorf smatra da takvo rješenje valja primijeniti samo u onim zemljama u kojima to odgovara duhu i mentalitetu naroda.

Važno je naglasiti da ideja fakultativnog suvereniteta ipak ne podrazumijeva nikakvo stvarno ograničenje suvereniteta koji ostaje apsolutan. Vijeće građana ima samo savjetodavnu ulogu, a jedino suverena vlast ima pravo donošenja zakona i kažnjavanja prijestupnika. Pufendorf je, kao što je već ranije naglašeno, apsolutist. Dufour jasno pokazuje da Pufendorf izdvaja suverenost, shvaća je apsolutno i odbija joj staviti teret vanjskih ili unutarnjih zapreka (2008: 577). Iako je ograničena suverenost moguća iz logike Pufendorfova društvenog ugovora, to ipak nije slučaj: „Teorija društvenog ugovora mogla je zacijelo prikazati sve oblike vladavine, no u glavama teoretičara društvenog sporazuma trebala je prvenstveno poslužiti kao temelj apsolutističkoj monarhiji“ (Derathe, 2018: 56). Da je Pufendorf apsolutist uvjerljivo pokazuju i Gierke (1934: 114-124) i Gough (1936: 115-125). Derathe u njemu vidi, pak, nedosljednog apsolutista (Derathe, 2018: 185).

Pufendorfov suveren pravno gledano ima pravo da naudi svojim podanicima. Postavlja se pitanje imaju li podanici pravo na otpor. Pufendorf na to odgovara da ljudski život nikada nije bez neugodnosti i da će se zasigurno događati povrede podanika. Ako suveren nanosi lakše povrede nije preporučen otpor jer one često služe plemenitoj funkciji, zaštiti države. Kada suveren prijeti ozbiljnim povredama poželjno je emigriranje (DJN 7, 7.5). Ako suveren doista i naudi podaniku on je to učinio u granicama svog prava. Međutim, on je obvezan prirodnim zakonima i zasigurno nije racionalno da naudi svojim podanicima. Podanici imaju pravo na branjenje svog života i odbijanje zapovijedi da si oduzmu život. Međutim, suveren to niti neće tražiti od njih jer je dužan održati izvornu svrhu sporazuma, zaštititi svoje podanike. Najviši je zakon za suverena „*Salus populi suprema lex esto*“ (DJN 7, 9.4).

Za državu je nužno da volje podanika stalno budu usmjerene prema dobrobiti države. Drugim riječima, država mora konstanto propagirati doktrine koje se slažu s njenim ciljevima. To zapravo znači da suverena vlast uvijek iznova obrazuje građane. Ključ je tog projekta „zabrana lažnih doktrina koje potkopavaju fundamentalne temelje prirodnog zakona i time proizvode fatalne bolesti države“ (DJN 7, 4.9)

Suveren, dakle, obrazovanjem treba stvarati zdravu naviku poštivanja prirodnih i građanskih zakona. Suveren mora navikavati podanike da poštuju zakone. Navika čini dobra građanina, a ne strah od kazne. Suverenovo kažnjavanje može biti usmjereno protiv individualnih prijestupnika, ali i protiv velike većine državljana. Međutim, on većinom djeluje s ciljem očuvanja podanika. Kao i Hobbesov, i Pufendorfov je suveren uvijek iznova upućen na podanike u istoj mjeri u kojoj su oni upućeni na njega. Suveren samo na taj način otvara prostor za potpuno usvajanje prirodnog zakona.

Nauk o državi Pufendorf završava istraživanjem uzroka propadanja država. Ovdje Pufendorf izlaže ideju artificijelne besmrtnosti države. Time još jednom snažno potvrđuje moderno poimanje države kao dvostruko impersonalne instance. Kada je riječ o promjenama države moguće je razlikovati tri situacije: država ostaje ista; država se mijenja; država propada. Prva promjena se događa kada se promijeni forma države, ali ona i dalje ostaje ista. Neovisno je li po obliku demokracija, aristokracija ili monarhija država je uvijek ona instanca koja se ne povezuje niti s vrhovnim suverenom niti s podanicima. Ona je instanca koja ima umjetni život, odvojena je od vlastodržaca i podvlaštenih. Njena bitna forma uvijek je ista, samo ima drugog vršitelja suverenosti. Sama suverenost uvijek je rezervirana isključivo za državu. U tom smislu, ona je mjesto moći koje zaposjeda neka vlada, ali ta se vlada nikad ne identificira do kraja s državom. Država se mijenja kada se stvori unija više država, zbog rata ili pristankom. Konačno, država prestaje postojati kada izgubi podanike, koji iako umiru i individualno se mijenjaju, uvijek ostaju jedna osoba. Država bez građana uopće nije država.

5.2. Pufendorfova recepcija Hobbesa

Već je sporadičnom poznavatelju Hobbesa i Pufendorfa prilično jasno da su njihova poimanja države poprilično slična. U ovom, posljednjem dijelu rada istražuje se u kojoj je mjeri Pufendorf preuzeo Hobbesov pojam države. Pritom će fokus biti na tri problemska kruga. Prvi se odnosi na poimanje države, drugi na društveni sporazum, a treći na odnos suverena i podanika.

Prvo, Pufendorfova osoba države je i dalje dvostruko impersonalna instanca koja se ne identificira niti sa suverenom niti s podanicima. Istovremeno, ona nije u potpunosti identična Hobbesovoj buduću da se pojam *personae* kod ova dva autora shvaća na različite načine. Pufendorf je razvio navlastitu teoriju moralnih entiteta temeljem koje je osobnost općenito pa onda i osobnost države posebno poimao drugačije od Hobbesa. Presudna razlika nije razvidna iz razlike u terminologiji dvaju autora. Bez obzira na to što Pufendorf osobu države imenuje *persona moralis*, ona je i dalje pravna osoba kao i kod Hobbesa kod kojega nećemo naći pojam

moralne osobe (Gierke 1934: 119; Gough 1936: 115). Razlika je prvenstveno u tome da Pufendorfova država kao moralna osoba trebala bi raspolagati vlastitim intelektom i voljom, a ne primati ih, kao što je slučaj s Hobbesovim Levijatanom kao *personam fictam*, posredstvom predstavničkog odnosa od suverena kao svoga predstavnika. Daljnja analiza međutim pokazuje da Pufendorf nije do kraja izveo sve konzekvence iz te teorijske pozicije. Unatoč tome, ipak je otvorio prostor za nešto novo. Drugo, Pufendorf društveni sporazum formulira drugačije nego Hobbes. Iako protivno logici njegova shvaćanja, društveni sporazum i kod Pufendorfa proizvodi iste konzekvence kao i kod Hobbesa, koje se mogu svesti na apologiju apsolutizma. Treće, ono što povezuje Pufendorfovo i Hobbesovo poimanje države jest da su obojica naglašavali, doduše svaki na sebi svojstven način, da je u konačnici najbitnije da se podanici moraju prepoznati kao tvorci države. Ovi se problemski krugovi nastoje rastumačiti u osloncu na radove Skinnera (2018), Hollanda (2017), Gierkea (1934), Gougha (1936) i Derathea (2018).

Prvo ćemo se, dakle, posvetiti razlici u poimanju države. Odmah je jasno da su sličnosti daleko brojnije od razlika koje dijele dva autora. Motiv za stvaranje države kod Pufendorfa izričito je hobsijanski. Jednako tako, snažan naglasak na prirodnim zakonima, iako su drugačije formulirani, također je u analogiji s Hobbesovom političkom filozofijom. Pufendorf državu shvaća kao zasebnu osobu koja se ne da identificirati niti s vladarem niti s podanicima. Isto tako, Pufendorf kao i Hobbes smatra da države nema dok mnoštvo ne uspostavi jedinstvo putem odabira jednog zastupnika. Također, oba autora inzistiraju na ideji da suveren djeluje u ime države. Sve riječi i djela suverena uzimaju se kao da pripadaju državi. Nauk o suverenosti u potpunosti je identičan onome što je Hobbes preuzeo od Bodina te dalje razradio. Oba filozofa državu vide kao nosioca suverenosti, a suverenost kao dušu države. Nadalje, inzistiranje na slobodnom sporazumu kao činu preobrazbe iz pred političkog društva u političko istovjetna je kod obojice. I Hobbes i Pufendorf propisuju iste dužnosti suverenu i podanicima te inzistiraju na obrazovnoj ulozi suverena koji generira jedinstvo političkog tijela podučavajući podanike prirodnim zakonima. Konačno, mir i sigurnost nameću se kao svrhe djelovanja suverena u obje koncepcije države. Kao što se moglo uvidjeti iz prethodnog izlaganja, lista sličnosti je poduža. Ključna je, pak, razlika u poimanju *personae*.

U svojim ranijim radovima Skinner je obično Pufendorfa spominjao nakon što bi izložio Hobbesov nauk o državi kao osobi. Pritom mu nije dodjeljivao puno prostora. Tako u jednoj od verzija svoje genealogije države naslovljenoj *From the State of Princes to the Person of the State* navodi da je Pufendorf dao pojam države koji je suštinski hobsijanski (Skinner, 2004: 409). Nakon toga samo dijelom raspravlja o njegovoj teoriji moralnih entiteta. Sveukupno je

Pufendorfu posvetio svega dvije stranice. Međutim, u recentnoj knjizi *From Humanism to Hobbes* Skinner je ponudio revidiranu genealogiju države u tekstu „Hobbes and the Concept of the State“ (2018: 341-383) u sklopu koje je puno više prostora dodijelio Pufendorfovom pojmu države i njegovoj teoriji moralnih entiteta. Slažem se sa Skinnerom da je Pufendorfova teorija države sve do shvaćanja *personae* uglavnom hobsijanska. Da bismo uočili specifičnost Pufendorfova pojma osobe treba se okrenuti ideji moralnih entiteta. Oni su kategorija koja Pufendorfu omogućuju pozitivno i negativno vrednovanja djelovanja.

Pufendorf je svoju državu klasificirao kao vrstu moralne osobe. O moralnim osobama Pufendorf raspravlja u okviru svoje specifične teorije moralnih entiteta. Nauk o moralnim entitetima prethodi njegovu nauku o državi, ali se o njemu hotimično raspravlja u ovom radu tek sada kako bi se jasnije uočila razlika između Pufendorfova i Hobbesova shvaćanja osobnosti.

Pufendorf smatra da filozofi moralnim entitetima nisu dali prostor koji zaslužuju. Prema njemu sve što postoji u svemiru možemo podijeliti na fizičke i moralne entitete. Prvi se tiču striktno materijalnih stvari, vezani su uz fizičke kretnje i supstance. Potonji su modaliteti koje su ljudi pripisali fizičkim stvarima kako bi upravljali i regulirali slobodnu volju s ciljem uređenja ljudskog života. Oni su nadodani ljudskom djelovanju i nisu supstance u strogom smislu te riječi. Neki su nametnuti od Boga, a većina ih je nastala kroz ljudsku interakciju. No, za njih je presudno da ovise o fizičkim entitetima bez kojih ne mogu postojati.

Gough smatra da je Pufendorfov moralni svijet u suštini pravni svijet pošto se sastoji od niza obveza i prava (1936: 115). Takav svijet je različit od fizičkoga jer u njemu vladaju intelektualni faktori. Kako su najvažniji od tih intelektualnih faktora moralni, Pufendorf ih naziva moralnim entitetima. Iako se oni odnose na intelektualni dio čovjeka, uvijek se oslanjaju na ono fizičko bez kojega ne postoje.

Najvažniji od moralnih entiteta su moralne osobe „koji su moralni entiteti koncipirani po analogiji sa supstancijama“ (DJN 1, 1.12). Moralna osoba je osoba koja ima moralni status u društvu. To su zapravo uloge koje imamo u društvenom životu, statusi koje zauzimamo u društvu sukladno slobodnoj volji. Preuzimajući različite statuse lakše se pokoravamo prirodnim zakonima, ali i razvijamo društvenost putem ustanova obitelji, društva i države. Postojanje moralne osobe implicira niz obveza iz čega je razvidno da je ona u biti pravna osoba. Kod ideje moralne osobe kako je shvaća Pufendorf ključne su dvije stvari: da moralna osoba ne može biti ono što ne postoji u fizičkom svijetu i da ono što nema moralnu kvalitetu ne može imati status

moralne osobe. Moralnih osoba nema bez prirodnih osoba, slične su im jer sadržavaju moralne kvalitete po uzoru na prirodne osobe.

Imajući to na umu Skinner (2016: 365-366) pokazuje da Pufendorf upućuje dva prigovora Hobbesu. Prvo, Pufendorf smatra da se nežive stvari ne mogu predstavljati budući da nemaju moralne kvalitete. Nežive stvari nisu poput prirodnih osoba kojima moralne moraju sličiti, one nemaju ni razum ni slobodnu volju. Drugo, Pufendorf odbija Hobbesovu ideju da je država fiktivna osoba, *persona ficta*, koja postoji kao intelektualna tvorevina zahvaljujući pravnom odnosu predstavništva. Za Pufendorfa država je složena moralna osoba koja je sastavljena od moralnih osoba svih podanika i suverena. Time je ona nalik na prirodne/fizičke osobe od kojih je sastavljena.

Ben Holland u knjizi *The Moral Person of the State* (2017) dalje razrađuje ovu tezu. Za Hobbesa se osobnost otkriva u ideji reprezentacije, sve što se da predstavljati ima potencijal da bude osoba. U tom smislu, osobnost se tiče djelovanja i govora koji se pripisuju nekim *personama*. Temeljna je Hollandova teza da Hobbesova *persona ficta* i Pufendorfova *persona moralis* nisu jedno te isto. Smatra da je Pufendorf, kada je državu koncipirao u terminima moralne osobe, na umu imao teorijski koncept koji je razvio u sklopu svojih širih filozofijskih aspiracija. Radi se o prethodno spomenutoj teoriji moralnih entiteta. Najvažniji od moralnih entiteta su moralne osobe koje su, kao što smo vidjeli derivati prirodnih osoba. Holland (2017: 217) podsjeća da je Hobbes razlikovao između prirodne i umjetne osobe, ovisno o tome komu se pripisuje djelovanje i govor. Hobbesova umjetna osoba nije kreirana po uzoru na prirodnu osobu, nije njen derivat. Teorija autorizacije Hobbesu je omogućila da putem predstavništva gotovo sve, od stolice pa do Boga, učini osobom. Pufendorf takvu ideju jednostavno ne prihvaća. Nežive stvari za njega ostaju samo stvari i one se nikad ne mogu predstavljati. Osobnost je za njega zaista podrazumijevala ulogu koju netko igra u društvu. Takve uloge podrazumijevaju prava, dužnosti i obveze koje su osobi pripisane. Ako nosimo neku osobu onda to podrazumijeva da igramo neku društvenu ulogu. No, ta moralna osoba mora biti shvaćena po analogiji s prirodnom osobom. Moralne osobe po uzoru na prirodne moraju posjedovati vlastiti razum i volju. Pufendorfova država, čini se, taj uvjet zadovoljava, budući da posjeduje i razum i volju. Njih Holland vidi osigurane pojmom fakultativnog suvereniteta. Pokazuje se, međutim, da to nije zadovoljavajuće rješenje.

Holland objašnjava da se suveren okružuje vijećem koje ga savjetuje u vladanju te da kod Pufendorfa ne ovisi sve o volji suverena. Međutim, to ne znači da suverenost više nije apsolutna. Radi se o tome da Pufendorf prihvaća mogućnost podjele funkcija suverene vlasti, a da se

pritom suverenitet ne raspadne. Država je sastavljena od niza moralnih osoba podanika i od moralne osobe suverena. Specifično ustrojstvo njena suvereniteta zaista joj daje razum i slobodnu volju.

Imajući sve ovo na umu Holland (2017: 208-221) iznosi dvije ključne razlike između Hobbesova poimanja osobe i Pufendorfova poimanja osobe. Pufendorfova osoba nije ista kao Hobbesova iz jednostavnog razloga što je Hobbesova ideja osobe *sui generis*. Nastajanje osobnosti posredstvom pravne teorije autorizacije navlastita je Hobbesova teorija. Pufendorf nije prihvatio sve konzekvence tog teorijskog sklopa. Odbio je osobnost vezati uz reprezentaciju. Pufendorfov svijet prepun je moralnih osoba, a država je samo jedna od njih. Jedna individua može nositi mnoštvo osoba, netko je u isto vrijeme muž, otac, odvjetnik i vjernik. Za Pufendorfa moralna osoba države složena je od raznih moralnih osoba svih građana. To, prema Hollandu, nije isto kao kod Hobbesa gdje postoje samo tri osobe koje su različitog tipa: umjetna osoba suverena, fiktivna osoba države i niz prirodnih osoba podanika. Podanici se preobražavaju u jednu osobu, ali prema Hollandu ostaju pojedinačno samo prirodne osobe. Drugi prigovor se već da predvidjeti. Pufendorf ne smatra da se nežive stvari mogu predstavljati. Za njega ono što se predstavlja mora postojati, mora biti shvatljivo po analogiji s prirodnim čovjekom koji ima moralna svojstva. Stvari nemaju ni razum ni volju, pa se prema tome ne mogu ni predstavljati.

Svojom teorijom moralnih entiteta Pufendorf je doista razvio navlastito shvaćanje osobnosti. Time je otvorio prostor za liniju argumentacije koja državu poima kao instancu koja posjeduje vlastiti razum i volju. Država se u tom smislu dodatno odvajala od suverena. Međutim, Pufendorf nije u potpunosti razvio sve aspekte takvog shvaćanja države kao moralne osobe. Primjerice, nije uvjerljivo argumentirao kako država zaista zadobiva samosvojni voljni moment. Hollandova ideja da se državni razum i voljno djelovanje krije u njenom fakultativnom suverenitetu putem kojeg se ograničava suverena ne predstavlja zadovoljavajuće rješenje. Pufendorf je svojom koncepcijom društvenog ugovora jasno naznačio da moralna osoba države nastaje tek onda kada se budući državljani pokore suverenu. Isto tako, on kao apsolutist nigdje ne spominje ideju da se javlja zasebna instanca koja bi mogla dovesti apsolutnu vlast suverena u pitanje.

Pufendorf je stvorio pojam države koja je iz logike njegove argumentacije shvaćena kao zasebna osoba s vlastitim razumom i voljom. Međutim, on nigdje ne pokazuje kako ona djeluje bez volje suverena. Gierke smatra da je Pufendorf na taj način otvorio novi pravac u političkom mišljenju (1934: 120). Međutim, Pufendorf nije uspio doista dokazati kako država djeluje

putem vlastitog razuma koji bi bio različit od suverenova. Kao i kod Hobbesa, država nije spremna na djelovanje bez suverena.

Zaključno u pogledu prvog problemskog kruga možemo reći da je Pufendorfova osoba države, utemeljena na njegovoj teoriji moralnih entiteta, drugačija od Hobbesove. Međutim, u praksi ona ne čini ono što bi trebala i ostaje vrlo slična Hobbesovu Levijatanu koji djeluje isključivo putem suverena kao svoga predstavnika.

Drugi se problemski krug tiče Pufendorfova poimanja društvenog sporazuma. Kao što je navedeno, Hobbes je ugovor o sjedinjenju i ugovor o podčinjavanju učinio dvama aspektima jedinstvenoga sporazuma. Kao kritičar konstitucionalizma, Hobbes ne prihvaća ideju jedinstva naroda koje bi postojalo i prije odabira jedinstvenog suverenog zastupnika. Hobbes smatra da ne mogu postojati ograničenja suverene vlasti zato što, s jedne strane nema naroda koji bi bio stranka društvenog sporazuma, a s druge, ni sam suveren nije njegov potpisnik. Pufendorf je ovdje bio oprezniji, inzistirajući na tome da mora postojati neko korporativno tijelo građana koje potpisuje sporazum sa suverenom (Gough, 1936: 115). Iz tog je razloga Pufendorf razdvojio ugovor o sjedinjenju i ugovor o podčinjavanju. Između njih je dodao i dekret putem kojega se odabire oblik države. Ljudi koji sklapaju prvi ugovor sačinjavaju državu u nastanku, a zatim dekretom odabiru njezin oblik. Naposljetku, odabirom suverena konačno tvore državu. Dva se ugovora bitno razlikuju: prvim se svatko svakome pokorava, a u drugom se pokoravamo jednoj instanci (Derathe, 2018: 181). Međutim, Pufendorf ne izvodi konstitucionalističke konzekvence iz takve koncepcije društvenog ugovora. One su, paradoksalno, i za njega, kao i za Hobbesa, apsolutističke. To nas dovodi do proturječja Pufendorfova političkoga mišljenja.

Dufour tako upozorava da je Pufendorfova ideja suverenosti u raskoraku s njegovom idejom društvenoga sporazuma (2008: 577). Iako ugovor Pufendorf temelji na pristanku, a on stvara recipročne obveze za suverena i podanike, on svejedno brani apsolutizam. Kontraktualistički izvor države Pufendorf privodi apsolutističkim svrhama. Ugovorom o sjedinjenju Pufendorf je htio pokazati kako društvo u stanovitom smislu postoji i prije uspostave države te da jedinstvo nije plod isključivo odabira suverena. Međutim, „ako se pobliže prouči teorija ugovora kod Pufendorfa, uočava se da u njegovoj doktrini sporazum o udruživanju ima drugorazrednu ulogu“ (Derathe, 2018: 182).

Treći problemski krug tiče se odnosa suverena i podanika. Nedvojbeno je da je Pufendorf od Hobbesa preuzeo najveći dio svojega shvaćanja države. Hobbes je, kao što smo vidjeli, državu uspostavio na predstavničkom odnosu. Da bi se fikcija pripisivanja volje suverena državi i državljanima kontinuirano ostvarivala, inzistirao je na tome da se podanici moraju moći vidjeti

kao tvorci države. Jedino tako država može ostvariti svoju svrhu očuvanja mira i sigurnosti i jedino tako država može širiti prostor slobode podanika. Pufendorf se u tom pogledu ne razlikuje. Bit moralnog djelovanja za njega leži u ideji pripisivanja i prihvaćanja posljedica za vlastito djelovanje. Time je moralni i racionalni suveren upućen da uvijek uzima u obzir posljedice svoga djelovanja. Perspektiva podanika, koja njegovom djelovanju pripisuje atribut (ne)moralnosti, za njega je odlučujuća.

Ono što u konačnici jamči dobrovoljno pokoravanje državi jedino je samoprepoznavanje podanika kao stvaratelja države. I za Hobbesa i Pufendorfa država uživa artificijelnu besmrtnost. Država se odvaja kao zasebna instanca čime se osigurava njezina dugotrajnost. Pojedinačno se podanici i suvereni smjenjuju, ali država ostaje nepromijenjena. Ključ za ostvarenje tog scenarija je da se državi pokorimo iz navike, a ne da nas se na to prisili. Treći problemski sklop potvrđuje da Hobbesove i Pufendorfove teorije države generiraju slične zaključke u vezi odnosa suverene vlasti i onih koji su joj podložni.

6. ZAKLJUČAK

U ovome se radu istraživalo poimanje države Thomasa Hobbesa i Samuela von Pufendorfa. Utvrđeno je da je potraga za preciznim pojmom države jedan od ključnih zadataka političke znanosti. U tom smislu, kao prilog raspravi, istaknuti su važni doprinosi suvremenoj teoriji države Quentina Skinnera i Passerin d'Entrevesa koji omogućuju pristup primjerenom poimanju države. Nakon smještanja Hobbesova i Pufendorfova djela u kontekst, kako povijesni i intelektualni, vremena u kojem su stvarali, razmotreno je Hobbesovo poimanje države. Hobbesova pojmovna revolucija kojom se u državi kao dvostruko impersonalnoj osobi kojoj se duguje sva poslušnost, locira sjedište apsolutne suverenosti značajan je doprinos političkoj filozofiji. Budući da Engleska i kontinent nisu u potpunosti bili spremni na prihvaćanje takvog uvida Hobbesova je ideja države neko vrijeme bila u sjeni. U procesu recepcije Hobbesovih djela važnu je ulogu odigrao njemački pravnik Samuel von Pufendorf. Iako se on nastojao boriti protiv Hobbesova apsolutizma na koncu je preuzeo velik broj njegovih teorijskih pozicija. Primjerice, razlozi osnivanja države kao i njezina odvojenost od suverena i podanika karakteristično su hobsijanski. Također, konzekvence koje slijede iz njihova poimanja društvenog sporazuma i države dobrim su dijelom podjednake. One, između ostaloga podrazumijevaju apsolutnu vlast koja je moguća samo pod uvjetom razvijanja dobrovoljnog podvrgavanja državi koju državljani prepoznaju kao vlastiti instrument. Da bi se u tome uspjelo država putem suverena mora djelovati kao zaštitnik interesa i slobode svojih državljana. Ipak,

valja naglasiti kako postoji bitna razlika između poimanja države kod ova dva autora. Zahvaljujući teoriji moralnih entiteta, Pufendorf je uspio razviti pojam države čija je osobnost drugačija od one Hobbesove države. Valja naglasiti da je upravo putem Pufendorfove recepcije Hobbesa, Hobbes na odlučujući način utjecao na francusku scenu posredstvom koje je Hobbesov pojam države konačno stigao nazad i u Englesku.

Nužnost primjerenog i preciznog definiranja ključnih političkih pojmova, a napose države, ključna je pouka koja ostaje za Hobbesom i Pufendorfom. Dijalog s velikim autorima političke moderne kao povlaštenim sugovornicima koji su te pojmove izvorno oblikovali u tom je smislu nešto što je nezaobilazno za suvremene političke znanstvenike. Taj dijalog otkriva da pojam države ima bitnu normativnu dimenziju koja ne dozvoljava da se državu svede na mehanizam moći. Za opstanak države, pa onda i za realizaciju njenih emancipacijskih potencijala, nužna je moć prisile. Međutim to treba biti moć koja se građanima ne javlja kao nešto strano i nametnuto. Upravo suprotno, država se uspostavlja kao instanca koja omogućuje širenje prostora slobode te podanika zbiljski uzdiže do stadija slobodnog i samosvjesnog državljanina. Ako zaista živimo u dobu politike, kako je naveo Prpić (2016), onda se ovaj diktat mora uzeti kao neprijeporan.

7. POPIS LITERATURE

Carr, Craig i Seidler, Michael (1994) Pufendorf, Sociality and the Modern State. *History of Political Thought* 17(3): 354-378.

Derathe, Robert (2018) *Jean Jacques Rousseau i politička znanost njegova doba*. Disput: Zagreb.

Döring, Detlef (2001) Samuel Pufendorf (1632-1694), u: *Klassiker des politischen Denkens: Zweiter Band*. Ur: Maier, Hans i Denzer, Horst. C.H. BECK: München.

Dufour, Alfred (2008) Pufendorf, u: *The Cambridge History of Political Thought 1450-1700*. (ur. J.H. Burns). Cambridge University Press: Cambridge.

Kühnl, Reinhard (1978) *Oblici građanske vladavine: liberalizam – fašizam*. Komunist: Beograd.

Gierke, Otto (1934) *Natural Law and the Theory of Society*. Cambridge University Press: Cambridge.

Gough, J.W. (1936) *The Social Contract*. Clarendon Press: Oxford.

- Hobbes, Thomas (2004) *Levijatan*. Jesenski i Turk: Zagreb.
- Holland, Ben (2017) *The Moral Person of the State*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Lalović, Dragutin (2005) Suverena država - temeljni pravno-politički projekt moderne (1). *Politička misao* 42(2): 33-49.
- Lalović, Dragutin (2006) U Hobbesovoj zamci: pojam suverenosti? *Politička misao* 43(1): 3-26.
- Lalović, Dragutin (2006) Habemus Levijatan? *Politička misao* 43(1): 115-135.
- Neumann, Franz (1953) The Concept of Political Freedom. *Columbia Law Review* 53(7): 901-935.
- Parkin, Jon (2007) The Reception of Hobbes Leviathan, u: *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan* (ur. Patricia Springborn). Cambridge University Press: Cambridge.
- Passerin d'Entreves, Alexander (1967) *The Notion of the State*. London: Oxford University Press.
- Prpić, Ivan (2016) *Doba politike*. Disput: Zagreb..
- Pufendorf, Samuel (1994) *On the Law of Nature and of Nations in Eight Books*, u: *The Political Writings of Samuel Pufendorf*. (ur. Craig Carr). Oxford University Press: London.
- Ribarević, Luka (2006) Prirodni zakoni u sjeni prirodnoga prava: dvije linije argumentacije, u *Levijatanu*. *Politička misao* 43(1): 79-92.
- Ribarević, Luka (2009) Hobbesova teorija autorizacije 1. *Politička misao* 46(1): 28-48.
- Ribarević, Luka (2008) Polazište Hobbesove znanosti o politici. *Anali Hrvatskoga politološkoga društva* 5(1): 461-481.
- Ribarević, Luka (2016) *Hobbesov moment: rađanje države*. Disput: Zagreb.
- Schmitt, Carl (1993) The Age of Neutralizations and Depolitizations. *Telos* (96): 130-142.
- Skinner, Quentin (1978) *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Skinner, Quentin (2004) *Visions of Politics vol.2*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Skinner, Quentin (2004) *Visions of Politics vol.3*. Cambridge University Press: Cambridge.

Skinner, Quentin (2016) Ideološki kontekst Hobbesove misli. *Čemu: časopis za studente filozofije* 13(24): 98-138.

Skinner, Quentin (2007) Hobbes on Persons, Authors and Representatives, u: *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan* (ur. Patricia Springborg). Cambridge University Press: Cambridge.

Skinner, Quentin (2018) *From Humanism to Hobbes*. Cambridge University Press: Cambridge.

Tierney, Brian (2014) *Liberty and Law. The Idea of Permissive Natural Law, 1100-1800*. The Catholic University of America Press: Washington.